

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

**СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНІ
АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО
СУСПІЛЬСТВА**

**МАТЕРІАЛИ VII ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ, ВИКЛАДАЧІВ ТА СПІВРОБІТНИКІВ**

(Суми, 18-19 квітня 2019 року)

**Суми
2019**

Не завжди позиціонують себе як норманісти, хоча й роблять реверанс у їх бік, такі українські історики, дослідники походження Русі, як О. Й. Пріцак (1919–2006, професор Гарвардського університету), М. Ю. Брайчевський (1924–2001), М. Ф. Котляр (нар. 1932), П. П. Толочко (нар. 1938), Л. В. Войтович (нар. 1951), В. М. Зоценко (1953–2009), Ф. О. Андрощук (нар. 1970, Стокгольмський університет) та ін.

На сьогодні норманська теорія, так і не отримавши історичного підтвердження, втратила наукову актуальність, її політичний контекст не набув доказів. Звісно, вплив норманів на розвиток Русі мав місце. З їх приходом тут активізувалися кораблебудування й мореплавство, поведження з вітрилом і навігація по зірках, розширилися торговельні відносини і військова справа, юриспруденція і закони.

Проте Русь як державне утворення постала без них і до них. Іноземне походження правлячої династії в Русі було типовим для Середньовіччя. Легенда про покликання варягів у Русь не є винятком (німецькі династії теж беруть початок від династій римських, британські – від англо-сакських і т.п.). Проте держава Русь сформувалася на внутрішній суспільно-економічній основі. Варяги майже не залишили слідів у багатій матеріальній та духовній культурі нашого регіону, тому що ті з них, які жили в Русі, згодом просто асимілювалися (ослов'янилися).

Анатолій Макогон,

аспірант Сумського державного університету

ЕСХАТОЛОГІЯ ДОСОКРАТИКІВ

Есхатологія як вчення про кінець і мету буття світу і людини унаочнює головні вектори розвитку тієї чи іншої культури, цивілізації, спільноти. Так, наприклад, європейський шлях розвитку суспільства був зумовлений

християнською есхатологічною парадигмою, яка в свою чергу будувалася на тлі протиставлення еллінській циклічній моделі. Найглибше есхатологічне вчення у лоні християнства було розроблено видатними філософами, богословами і містиками Григорієм Ніським, Августином Аврелієм, Максимом Сповідником та ін. Щоб зрозуміти всі тонкощі протистояння двох різних метафізичних світоглядів необхідно розглянути засадничі принципи європейської есхатологічної традиції, підвалини якої були сформульовані ще на зорі народження філософії у досократичній думці. Метою розвідки є виявлення головних мотивів досократичної есхатології для того, щоб можна було визначити ті парадигми, які спростовувалися християнськими полемістами. Спеціальних монографій про есхатологію досократиків не існує, розглядання проблеми побіжно обмежується лише деякими статтями і уривками, що й зумовлює актуальність нашої розвідки. Переклади текстів досократиків є нашими власними і подаються за класичним виданням Дільса [4], окрім деяких, посилення на які здійснюються за Лебедєвим [3].

Кінцевим речам досократики приділяли значно менше уваги, ніж первинним причинам, бо вони були фізіологами і зосереджувалися на началах речей та їх виникненні. Саме начало зумовлює кінець і погибель речей через темпоральне існування у колах вічного повернення. Одне з найдавніших філософських висловлювань європейського людства, що належить іонійцю Анаксимандру промовляє: “З чого речі виникають, туди і погибель їх іде згідно з необхідністю (κατὰ τὸ χρεῶν), позаяк вони платять один до одного справедливе відшкодування за своє безчинство (ἀδικία) згідно зі встановленим терміном” [4, 1960 с. 89]. Речі безперервно з’являються та зникають у субстанції, яка зветься “безмежне” (ἄπειρον). Все повертається до свого онтологічного начала. У іншому фрагменті Анаксимандра розповідається про нескінченність світів і їх обертання [3, с. 117–118]. Причина повернення речей до свого початку є необхідністю (κατὰ τὸ χρεῶν), в якій можна углядіти долю або фатум (μοῖρα). Необхідність ввергає все суще у коло вічного повернення. Ще першому філософу Фалесу за Діогеном приписують твердження, що необхідність сильніше за все [2, с. 65].

Припускають, що розуміння процесу розвитку світу, який періодично повторюється, і його поглинання апейроном, або обгортання (від дієслова περιέχω – оточувати, обгортати, обіймати, охоплювати, огороджувати, бути прив'язаним) було запозичено Анаксимандром від східних вчень. Безкінечність обертів світу пояснюється тим, щоб ніколи не завершувалося виникнення речей. За Анаксимандром, як і за Фалесом існує лише одне начало, що породжує світ завдяки вічному рухові, який таким чином є причиною темпорального існування космосу. Цей рух ніколи не перестає створювати нові й нові світи, і тому причина цього руху повинна бути безмежною. Вищенаведене висловлювання Анаксимандра (В-1) зумовлює всі інші рефлексії давньогрецької думки.

Є свідчення про оновлення космосу через низку змін та обертань у Анаксимена [4, с. 93]. Один з образів такого космосу є постійне обертання млинового жорна. Така ж сама ідея по відношенню до індивідуальної душі яскраво присутня у поглядах Піфагора, у його вченні про реінкарнацію (метемпсихоз) і вчення про відродження космосів через рівні проміжки часу [3, с. 142]. Душа може перевтілюватися не тільки в людей, а й в тварин. Діоген Лаертській наводить свідчення про те, що Піфагор навіть пам'ятав свої минулі життя [2, с. 308]. Деякі античні коментатори приписують йому не тільки вчення про вічне повернення, а й те, що у цих поверненнях не буде відбуватися нічого нового [3, с. 143]. Учням Піфагора (напр. Гіппасу) приписувалося вчення про виникнення речей із вогню і загибель їх у вогні. Ще у Піфагора міститься перша рефлексія в філософії еллінів про безсмертя душі. Згідно з Дж. Барнзом теорія Анаксимандра ще припускає родове відновлення і повернення, тоді як у Піфагора вбачається вже індивідуальне повернення [1, с. 22].

Найбільш рельєфно виникнення та загибель космосу у світових пожежах, і нове його народження міститься у фрагментах Геракліта: “Цей космос, той же самий для всіх, не створив ніхто з богів чи людей, але він завжди був, є і буде вічно живим вогнем, що певною мірою ($\mu\acute{\epsilon}\tau\rho\alpha$) займається та певною мірою згасає” [4, с. 157–158]. Такі зміни відбуваються вічно, через певні проміжки часу. Діоген Лаертський каже, що все це відбувається згідно з долею, тобто давній

фаталізм нікуди не зник, проте трансформувався у інші форми мислення, яке почало раціонально осмислювати витoki речей, їх причини, а найголовніше їх цілі. Геракліт за свідомством Клімента Александрійського був родоначальником вчення про спалення вогнем (ἐκτύρωσις), яке потім запозичили стоїки [4, с. 157]. Геракліт вважає вогонь навіть суддею: “Адже все, каже, прийшовши вогонь буде судити (κρίνει) і охопить (καταλήψεται)” [4, с. 165]. Ще один фрагмент Геракліта має есхатологічний характер: “Шлях угору й униз є тотожним” [4, с. 164]. Одні філософи (Марк Аврелій, Плотін) тлумачили цей вислів стосовно всього космосу, а інші (Ямвліх, Еней з Гази) - стосовно мандрівок душі. Та найбільш загадковим є наступний вислів ефеського філософа: “Людей очікує після смерті те, на що вони ані сподіваються, ані уявляють” [4, с. 157]. Тут вбачається відсутність жорсткого детермінізму і схематизму стосовно посмертної долі розумних істот. Космос і віки Геракліт розуміє як вічну гру дитини: “Вік (αἰών) є дитиною, яка грає у пассею: царювання дитини” [4, с. 162]. Геракліт є філософом, який мислить буття як становлення, і таке розуміння він відносить до найвищої причини. Гра, становлення, відсутність стабільності, надихають нові есхатологічні мотиви у давньогрецькій думці, пов’язані із ідеєю свободи, цнотливої як маленька дитина, яка створює світи у своїй грі. Не оминув Геракліт і етичних мотивів відплати після смерті за добродесні вчинки: “Адже кращі долі (μοίρα) випадають тим, хто краще помер (μόροι)” [4, с. 162]. Таким чином він принизив градус фаталізму, хоча і не відмовився повністю від цього концепту.

Елеати, на відміну від іонійців і піфагорійців, менше цікавилися есхатологічними проблемами, хоча і їх не оминула підлеглість концептам необхідності (ἀνάγκη) та долі (εἰμαρμένη). Парменід має на увазі циклічність, коли каже, що йому все одно звідки починати, позаяк він прийде туди знов [3, с. 288]. Зазначимо лише, що вся філософія Парменіда - це філософія буття. Він вважав, що небуття (ніщо) не існує, і з «ніщо» нічого виникнути не може. [4, с. 235–236].

Періодичне відновлення постає у філософії Емпедокла: “І вони [речі] ніколи не припиняють змінювання, іноді всі Любов’ю (Φιλότητι) сходяться у

єдине, іноді ж знову ненавистю Ворожнечі (Νείκεος) носячись кожен нарізно. [...] Оскільки ніколи не припиняють постійного змінювання (διαλλάσσοντα), вони вічно існують нерухомі у колі (κύκλον).” [4, с. 315–316]. Емпедокл також засвідчує, що насправді у речей нема ні народження (φύσις), ні кінця рокової смерті (οὐλομένου θανάτοιο τελευτή), а є тільки суміш (μίξις) і розподіл змішаного [4, с. 312]. Це люди й називають природою, або народженням (φύσις). Подібні кругові зміни відбуваються по черзі згідно із колом (κύκλοιо), та згідно із долею [4, с. 322]. Циклічне кружляння речей таким чином вважається Емпедоклом вічним, воно ніколи не закінчиться як і не було йому жодного начала. Згадує Емпедокл і необхідність (Ανάγκης), справа якої є давнім рішенням богів, і всі виникнення і смерті відбуваються згідно із нею [4, с. 357]. Космос почергово виникає і знищується, та потім народившись знов зникає, і такий процес є нескінченним. Емпедокл запроваджує моральний закон і кару за вбивство. Той хто з даїмонів згрішить вбивством, буде покараний довгостроковим поневірянням, вдалині від блаженних, серед смертних істот [4, с. 357–358]. Довгострокове поневіряння (ἀλάλησθαι) означає прожиття різноманітних життів, сповнених лиха, а місце, де живуть блаженні – це місце, в якому знаходяться душі, що уникнули кола метемпсихозу. Тут ми бачимо ту саму парадигму, яку ми помітили у Анаксимандра, але детальніше розроблену, із залученням таких категорій як єдине, множинне, любов, ворожнеча.

Якщо ми звернемося до інших досократичних шкіл (Демокрит і атомісти, Анаксагор, софісти), то зрозуміємо, що нічого суттєвого вони в есхатологію не принесли. Ці школи або взагалі не цікавилися питаннями останніх речей, або повторювали уривчасто вже згадувані нами концепції. Тому зробимо висновки стосовно досократичної думки в царині есхатології: 1. В досократичній думці постала чітко висловлена Анаксимандром парадигма “вічного повернення”, яка починає рефлексуватись у подальших філософських спекуляціях. 2. Питомою до вищезазначеної парадигми постала концепція метемпсихозу, або реінкарнації, яскраво втілена у філософії Піфагора і Емпедокла. 3. Затвердилась циклічна картина світу, де кружляння у колах “вічного повернення” постає етично

негативною ознакою, натомість вихід з цих безкінечних кружлянь залучає душу до щасливого вічного життя із блаженними. 4. Посмертна доля душі становить етичну мету життя істоти, скеровуючи її до здійснення тих чи інших моральних вчинків. 5. В філософії Геракліта з'являються мотиви, які послабляють жорсткий детермінізм і фаталізм, розвиваючи діалектику гри і становлення. 6. Відсутня доктрина есхатології волі, яка вперше буде теоретично обґрунтована Аристотелем.

Список використаних джерел:

1. Греческая философия т. I / Канто-Спребер М. (ред.) – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2006, 500 с.
2. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М : “Мысль”, 1986. – 571 с.
3. Фрагменты ранних греческих философов. Часть I / под ред. Лебедева А. В. – М. : Наука, 1989. – 576 с.
4. Diels H., Kranz W. Die Fragmente der Vorsokratiker. Griechisch und Deutsch. Erster Band / Diels H., Kranz W. // Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1960. – xii + 504 p.

Вікторія Гавриленко,

аспірантка Сумського державного університету

Євген Лебідь,

професор кафедри філософії

Сумського державного університету

ПОГЛЯДИ НА УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ XVII-XVIII СТОЛІТЬ

Спроби творення української державності у XVII-XVIII століттях та розквіт козаччини, як потужної військово-політичної сили, безперечно, мусили вплинути на світосприйняття тогочасних українців. Саме в середині XVII